

HALK BİLMECELERİNDE RENKLERİN KULLANIM SIKLIĞI VE İŞLEVSELLİĞİ

The Frequency Of Appearance of Colors and Their Role

Dr. Fevzi KARADEMİR

Dicle Üniversitesi Türk dili okutmanı, fevzi@dicle.edu.tr

Özet

Renk kullanımları, milletlerin hayata bakışını, tabiatı algılayışını göstermesi bakımından önemlidir. Halk edebiyatının önemli türlerinden olan bilmecelerde, renkler yoğun olarak geçer. Bu çalışmada renklerin halk bilmecelerindeki kullanım sıklığı tespit edilmiş, işlevlerine dikkat çekilmiştir. Buna göre bilmecelerde en çok kullanılan renklerin sırasıyla ak, kara ve kırmızı grubu renkler olduğu görülmüştür. Bilmecelerdeki renklerin daha çok, muhabata ip ucu vermek ve cevap ile cevabı imgeleyen varlığın niteliğini karşılamak amacıyla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar sözcükler: renkler, halk, bilmeceler.

Abstract

The usage and role of colours in folk riddles The selection of colors is important as they define some points such as what people expect of life and how they see the nature. Colors play an important role in riddles which are one of the most important types of folk literature. In this study the frequency of appearance of colors is determined as well as their role and importance is underlined. It was find out that the colors white, black, and red and their groups are used more often. Additionally, it was determined that colors in riddles are used to give a clue to the addressee and to give the answer a kind of figurative picture.

Key words: colors, folk riddles.

Giriş

Renkler hayatın süsüdür. Renksiz bir hayatı düşünmek bile insana sıkıcı gelir. Hayatı sözcüklerle resimlemek de ancak renklerin kullanımı ile mümkün olur. Renk tercihleri ise, halkın tabiatla münasebetini, hayat zevkini ve karakteristik özelliklerini göstermesi bakımından önemlidir. Ayvazoğlu'nun şu sözleri bu gerçeğin ifadesidir: “*Bana öyle geliyor ki, bitki, böcek, kuş ve renk adları, dillerin gizli hazineleridir; onlara bakarak bir halkın hayal gücü, tabiatla ilişki biçimi dünya görüşü ve realite kavranışı hakkında açık seçik fikirler edinilebilir.*” (Turkoloji.cu.edu.tr).

Betimlemelerin yoğun olduğu halk bilmecelerinde de renkler sıklıkla kullanılır. Bu makalenin hazırlanışı sırasında “**Türk Halkının Bilmeceleri**” (Başgöz-Tietze 1999) eserindeki 1110 madde başıyla verilen on dört bini¹ aşkın bilmece ile “**Türk Bilmeceler Hazinesi**”

---

¹ Bu, Başgöz'ün eserinin iç kapağında verdiği sayıdır.

(Çelebioğlu–Öksüz 1979) eserindeki 4890 bilmece bilgisayar ortamına aktarılarak taranmış, renklerin halk bilmecelerindeki kullanım sıklığı tespit edilip, işlevlerine dikkat çekilmiştir.

1. Halk Bilmecelerinde Renklerin Kullanım Sıklığı

Türk halkının hayal zenginliğini, düşünce derinliğini, eşyaya bakış tarzını, dil zevkini en iyi yansıtan edebi türlerden biri, şüphesiz ki bilmecelerdir. Bilmece dilinin söz varlığını oluşturan en önemli unsurlardan biri de renklerdir. Başgöz, bilmecelerdeki bu renk cümbüşüne şöyle dikkat çeker: “*Bilmecelerin bin bir nakışla bezeli dünyasını seyrederken, kendinizi bir manav sergisinin önünde sanırsınız. Meyveler büyük bir renk uyumu içinde dizilmiş aralarına da, tabloyu tamamlamak için yeşil yapraklar serpilmiştir sanki.*” (Başgöz-Tietze 1999: 51-52).

Bilmecelerin söz varlığı içerisinde geniş yer tutan renklerin nicelik olarak belirlenmesi, kullanım sıklığı bakımından sınıflandırılması, halkın eşyaya bakışını, psikolojik ve sosyal algılarını anlama açısından önemlidir.

Bu düşünceden hareketle yukarıda adı geçen eserlerdeki bütün renkleri, geçtikleri yeri belirterek fişledik. Ancak, bütün örnekleri tanımlarıyla birlikte bir makale içinde vermek mümkün olmadığından kullanım sıklığına göre bu renkleri, birer örnekle tablo halinde vermeyi uygun bulduk. Renklerin kullanım sıklığını tespit ederken çeşitlemelerde geçenleri de dikkate aldık. Çeşitlemeleri dikkate almadan yaptığımız sayma işleminde de kullanım sıklığı sırası değişmedi. Şimdi halk bilmecelerinde geçen renklerin kullanım sıklığını tablo üzerinde görelim.

Halk Bilmecelerinde Renklerin Kullanım Sıklığı Tablosu

Renk Adı	THB'nde Kaç Defa Geçtiği	Kullanım Yüzdesi	TBH'nde Kaç Defa Geçtiği	Kullanım Yüzdesi	Örnekler
kara	345	18,1	192	19,5	Kara ağzını açtı / kırmızı içine kaçtı. (pekmez, tulum; tulum, pekmez / THB 706: 967a) ²
gara	38	1,9	-	-	Gara gölde gara balıh. (mürekkep, yazı kalemi; hokka, kalem / THB 723: 1025)

² Bilmecelerin sonunda verilen rakamlar *Türk Halkının Bilmeceleri* (THB) ve *Türk Bilmeceler Hazinesi* (TBH) adlı kitaplardaki sayfa ve bilmece numaralarını gösterir.

tava karası	1	0,05	-	-	Dışı tava karası / içi peynir sarısı. (kestane / THB 409: 498.9b)
kömür karası	1	0,05	-	-	Dışı kömür karası ./ İçi peynir mayası.(kestane / TBH 111: 1149)
kapkara	27	1,4	13	1,3	Karşıdan baktım kapkara , yanına vardım kırk para. (deve b...u / THB 243: 237.1)
gagğara	2	0,1	-	-	Bir gutum var gagğara / tarlada yatar avara / kuyruğu var misli sıçan kuyruğu / bunu yiyen padişahlar buyruğu. (turp 'kara turp, kırmızı turp' / THB 622: 817.12a)
kaskara	-	-	1	0,1	Masal masal maskara./ Ağzı burnu kaskara . (fırın / TBH 262: 3768)
kara kara	14	0,7	9	0,9	Kara kara odalar / birbirini kovalar. (tren / THB 619: 815.10d)
gara gara	3	0,1	-	-	Gara gara goyunlar, bunu bil ki o nedir; beyaz beyaz guzular, bunu bil ki o nedir; içindeki canlılar, bunu bil ki o nedir? (yumurta, tavuk, civciv / THB 688:916)
karaca	3	0,1	4	0,4	Kaynanam karaca , giyer ferace, içer tütünü, sallar g...ünü. (baca 'bacalık' / THB 146: 64.29)
karaca karaca	1	0,05	1	0,1	Bir sürü çocuğum var / burunları karaca , karaca . (böğrülce / THB 176:120.1)
siyah	61	3,2	27	2,7	Beyaz tarlada siyah çekirdek. (kitap 'mevlüt, mevlüt kitabı' / THB 427: 524.5)
simsiyah	4	0,2	2	0,1	Çarşıdan aldım simsiyah / eve getirdim kıpkızıl. (kömür / THB 432: 538.1d)
esmer	2	0,1	2	0,1	Dışı esmer , içi cevher. (incir / THB 350: 409.20)
arap ³	48	2,5	22	2,2	Yemeğimizi Arap pişirir; bizi Arap ısıtır. (kömür / THB 432: 538.4)
kömür	2	0,1	3	0,3	Sürdüm hamur, sıldım kömür . (kına 'kınalı parmaklar' / THB 415: 501.15a)
toplam	553	29,04	276	28,04	
ak	181	9,5	108	10,9	Ak abalı, altın küpeli. (mum / THB 492: 619.4)
ağ	9	0,4	-	-	Geriden baktım: ağ taş gibi; yanına vardım: sütlaç gibi. (pirinç pilavı 'pilav' / THB 537: 682.5)
ak ak	7	0,3	3	0,3	Pır pır uçar / ak ak sıçar. (değirmen... / THB 234: 225.19)
ağ ağ	1	0,05	-	-	Pır pır uçar ağ ağ döker.(değirmen.../ THB 233:225.19.c)
akça	20	1,05	15	1,5	Akça mezar / dünyayı gezer. (göz / THB 310: 348.34a)
ağca	1	0,05	-	-	Kırmızı dağ üstünde / ağca kuş oturur. (dişler / THB 252: 253.26f)

³ **Arap**; patlıcan, kahve, ekmek sacı, tencere, tava, zincir, baca, duman, köruk vb. varlıklar için kullanılmıştır.

akça akça	3	0,1	-	-	Pır pır uçar, akça akça saçar. (kar / THB 378: 448.20)
ak akça	-	-	1	0,1	Ak akça karalar. / Birbirini kovalar. (dalga / TBH 71:415)
apak	1	0,05	-	-	"Ağ kız, apak kız. nerden gelirsin?" "Ağ dereden." "Nasıl geldin?" "Yüze yüze." (yayık / THB 644: 843.9)
appak	1	0,05	-	-	Çukurda mısın, appak yumurtasın, kızıl pinti, sen daha burda mısın? (mantar 'göbelek, cifi' / THB 473: 588.11)
ap appak	1	0,05	-	-	Karşıdan baktım: ap appak; yanına gittim: kaykıt: kuppak. (sabun / THB 549: 695.6)
beyaz	152	7,9	68	6,9	Sudan ayaz, şekerden beyaz . (kar / THB 382: 448.35)
bembeyaz	6	0,3	5	0,5	Fır fır uçar, bembeyaz kusar. (pamuk makinesi... / THB 525: 659.1b)
beyaz beyaz	2	0,1	1	0,1	Gara gara goyunlar, bunu bil ki o nedir; beyaz beyaz guzular, bunu bil ki o nedir; içindeki canlılar, bunu bil ki o nedir? (tavuk, yumurta, civciv / THB 688: 916)
kır	12	0,6	6	0,6	Gittim çıktım kır tepeye, yular vurdum kır sıpayı. (çarık / THB 205: 170.1a)
gır	6	0,3	-	-	Bindim bir gır ata; elimden çıkmaz heta, gızını aldım, babam bene gaynata. (tavuk / THB 607: 787.1)
boz	9	0,4	10	1	Gırmızı at içerde, boz at dışarda. (ateş, duman / THB 698: 945.1)
toplam	412	21,6	217	22,05	
kırmızı	191	10,03	92	9,3	İçi kırmızı , dışı beyaz. (ampul 'elektrik ışığı' / THB 116: 23.3)
gırmızı	10	0,5	-	-	Gırmızı boyayı boyadım / misafirin önüne dayadım. (çay / THB 208: 175.2)
kıpkırmızı	6	0,3	-	-	Bir evim var, içi kıpkırmızı , dışı yeşil. (karpuz / THB 388: 459.6)
kırmızı kırmızı	-	-	1	0,1	Yeşil yeşil yaprağı var, / Kırmızı kırmızı lokma var. (vişne / TBH 97: 874)
al	92	4,8	43	4,3	Bir küçücük boyu var, al kadife donu var. (iğde / THB 345: 403.14a)
al al	-	-	1	0,1	Dalda asılı al al gelinler, / Koparsmlar diye beklerler. (elma / TBH 88: 710)
kızıl	58	3,04	22	2,2	Dağdan gelir Arapçık / ayağında kızıl çorapçık. (arı 'bal arısı, kovan arısı' / THB 120: 39.11a)

gızıl	6	0,3	-	-	İçi gızıl , dışı yeşil lâleler / ahıllılar ahıl töke bulalar / ahılsızlar şaşırılar galalar. (karpuz / THB 388: 459.8)
kıpkızıl	2	0,1	-	-	Çarşıdan aldım simsiyah / eve getirdim kıpkızıl . (kömür / THB 432: 538.1d)
kiraz	4	0,2	1	0,1	Önce yeşildi sonra kesildi, dumana gömüldü, kiraz kesildi. (odun 'meşe' / THB 511: 638.1)
toplam	369	19,3	160	16,2	
yeşil	212	11,1	118	11,9	Yeşil atlas / suya batmaz. (zeytinyağı / THB 671: 870a)
yemyeşil	1	0,05	-	-	Bir şeyim var, yemyeşil , hiç yaprağı yoktur.(kındıra 'koyalık' / THB 415:502)
yeşil yeşil	1	0,05	2	0,2	Yerde yatar annesi, yeşil yeşil memesi. Ne güzeldir yemesi. (hıyar 'salatalık, bostan, angurya' / THB 331: 387.3)
toplam	214	11,2	120	12,1	
sarı	160	8,4	98	9,9	Yol üstünde sarı çenber. (sidik 'sadır, su dökme' / THB 567: 724.3)
sarıca	5	0,2	4	0,4	Sarı sarı sandıra, bir sarıca kundura. (soğan / THB 578: 735.1)
sarı sarı	16	0,8	4	0,4	Sarı sarı sarkar, / Yere düşmeğe korkar! (ayva / TBH 89: 731)
sapsarı	1	0,05	1	0,1	Tanesi darı, / Kendi sapsarı .(mısır / TBH 132: 1559)
meyva sarısı	1	0,05	-	-	Ayn yansı, meyva sarısı . (altın 'altın para' / THB 114: 21.4)
peynir sarısı	1	0,05	-	-	Dışı tava karası / içi peynir sarısı . (kestane / THB 409: 498.9b)
toplam	184	9,6	107	10,8	
mor	26	1,3	20	2,03	Yaz gelince bize yeşil sarıklı, mor cübbeli. uzun külahlı dervişler gelir. (bamyı 'nacak' / THB 158: 79.5)
mor mor	6	0,3	2	0,2	Garşıdan gelir hor hor, ayakları mor mor ; guş içinde guş görüm, dizi belden yuhan. (çekirge / THB 208: 178.1a)
toplam	32	1,6	22	2,2	
alaca	40	2,1	31	3,1	Alaca karga, içi dolu kavurga. (kibrit / THB 419: 517.1)
ala	23	1,2	18	1,8	Bir yanı ala / bir yanı gara / ortası delik / biz onu yerik. (ciğer / THB 199: 150.3t)
kaplan alası	4	0,2	3	0,3	Alası, alası, kaplan alası ; bilenler bilesi, bilmeyenler on iki köy veresi. (önlük / THB 519: 652.1)
ala ala	-	-	1	0,1	Ala ala karalar, / Ortasında cüce cüce pareler, / Akıllılar fehmedeler bileler, / Akılsızlar mert evinde kalalar! (karpuz / TBH 103:991)
toplam	67	3,5	53	5,3	

gök ⁴	22	1,2	10	1	Gök keçi göğe bakar, g...ünden çara akar. (çam 'çam ağacı' / THB 203: 159.1)
gökçe	5	0,2	2	0,2	Gökçe kaçar, / Akça kovar. (iğne, iplik / TBH 305: 4575)
toplam	27	1,4	12	1,2	
mavi	20	1,05	6	0,6	Mavi tarla üstünde, beyaz güvercin yürür. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / THB 294:332.29)
kahve rengi	13	0,15	5	0,5	Toprak altında kahve rengi atmaca. (çift demiri 'saban demiri, saban, demir' / THB 213: 189.1)
elâ	2	0,1	2	0,2	Masal masal maliki./ Oğlu kızı oniki, / Topuğunda tozu var, / İki elâ gözü var.(kefelik / TBH 144 :1756)
penbe pembe	5 3	0,2 0,1	1 3	0,1 0,3	Penbe yanah, al dudah. (elma / THB 273: 290.2); Yeşil çarşafı / Pembe büluzlu, / Siyah düğmeli. (karpuz / TBH 104: 1014)
kurşuni	2	0,1	-	-	Üç ineğimiz var, biri kurşuni , biri kırmızı, biri siyah; kurşunisi / yatar, kalkmaz / kırmızısı yer, doymaz / siyahı / gider, gelmez. (ateş, duman, kül; ateş, duman, ocak / THB 699: 946.1m)
lâle rengi	1	0,05	-	-	Lâle rengi , desdeğirmi, adı lili, başı kılı. (soğan / THB 579: 735.6)
Genel toplam	1904		984		

1. Tablo

Şimdi bu tabloda kullanım sıklığı bakımından öne çıkan ana renkleri ikinci bir tabloda özetleyelim:

Renk Adı	Türk Halkının Bilmeceleri (THB)		Türk Bilmeceler Hazinesi (TBH)	
	Kaç Defa Geçtiği	Kullanım Yüzdesi	Kaç Defa Geçtiği	Kullanım Yüzdesi
kara (siyah, kömür, Arap)	553	29,04	276	28,04
ak (beyaz, kır, boz)	412	21,6	217	22,05
kırmızı (al, kızıl, kiraz)	369	19,3	160	16,2
yeşil	214	11,2	120	12,1
sarı	184	9,6	107	10,8

2. Tablo

⁴Gök, halk bilmecelerinde yeşil, mavi, boz, gri gibi renklere karşılık olarak kullanılmıştır.

Bu tabloya göre şu sonuçları çıkarabiliriz:

1. Renklerin kullanım sıklığına göre sırası her iki eserde paralellik göstermektedir.

2. Buna göre halk bilmecelerinde en fazla **kara** grubu renkler kullanılmıştır. *Dört taraftan karanlık, dolaştım Hint'te, Çin'de; ben dünyayı öğrendim, bir zindanın içinde.* (sinema / 574: 732); *Karanlık yerde kadı oturur.* (kavanoz / 395: 468) vb. bilmecelerde geçen **karanlık** da bir renk olarak algılansa, bu oranın çok daha fazla olduğu görülecektir.⁵ **Kara** grubu renkleri, **ak** grubu renkleri takip etmektedir. Bu iki renkten sonra sırasıyla **kırmızı**, **yeşil** ve **sarı** gelmekte; diğer renkleri ise çok az kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu tabloya göre, “*En çok kullanılan renkleri beyaz, yeşil ve kırmızıdır. Bu renk cümbüşü içinde pembe ve kara da zaman zaman belirir ama hakim renkleri değildir.*” (Başgöz-Tietze 1999: 52) şeklindeki değerlendirme hem eksik hem de yanlıştır.

3. **Kara** ve **ak** gruplarının toplam renklerin yaklaşık yarısını oluşturması, genel itibarıyla, betimlemesi yapılan varlıkların tabii özelliklerine işaret etmekle birlikte, halk bilmecelerindeki zıtlık olgusunu da gözler önüne sermektedir. Zira bilmecelerde zıtlık bir kalıp olarak karşımıza çıkmakta ve eşya, *akşam-sabah; gece-gündüz; alt-üst; iç-dış; zayıf-şişman; hatun-halayık* gibi zıtlık ifade eden iki sözcüğün arasına yerleştirilerek betimlenmektedir. Ayrıca bu sonuç, bilmecelerin kurgu mantığıyla da örtüşmektedir. Çünkü bilmecede sorucu varlığı karanlığa çekerken; muhatap, gün ışığına çıkarmaya çalışır.

Dede Korkut'ta, **ak** ve **kara** iki dünyanın çatışmasını tespit eden Özçelik, aynı durumun diğer halk ürünlerinde de var olup olmadığını, araştırmaya değer olduğunu söyler. (2005: 79). Bilmecelerdeki **kara-ak** zıtlığının “Dede Korkut”takiyle paralellik göstermesi de, dikkat çekicidir.

4. Halk bilmecelerinde, doğada olduğu gibi, ana renkleri hakimdir. *Kaplan alası, meyva sarısı, peynir sarısı, kömür karası, tava karası* gibi birkaç örneğin dışında ton ifade eden renkleri fazla rastlanmamaktadır. Yine, *kurşuni* dışında, *ebruli, haki, bal köpüğü* gibi

---

⁵Karanlık, THB'nde 70, TBH'nde 32 defa geçmektedir. Sorucu, gizem, korku ve heyecan gibi manaları çağrıştıran bu kavramla bilmecenin gizemli, sisli havasının dekorunu oluşturur.

Türkçede çok sayıda çeşidi olan ara renkler neredeyse hiç kullanılmamaktadır. Bizce bu durum bilmeceye konu olan varlıkların tabiiliği ve sorucunun eşyayı ana hatlarıyla betimleme eğiliminden kaynaklanmaktadır.

2. Halk Bilmecelerinde Renklerin İşlevleri

Bu bölümde renklerin bilmecenin metni ve cevabı bağlamındaki işlevlerine işaret edilecektir. Ancak buna geçmeden önce renk adlarının bilmece metinlerindeki dilbilgisel görünümüne bakmakta yarar olduğu düşüncesindeyiz. Halk bilmecelerinde renklerin şu tür kullanımlarını görüyoruz:

Renklerin sıfat tamlamalarında niteleme sıfatı olarak kullanılması: **kara** tavuk (incir / THB 350: 409.14); **beyaz** don (ağaç ‘kavak’ / THB 110: 7.6), **penbe** yanah, **al** dudah. (elma / THB 273: 290.2)... Renk adlarının büyük çoğunluğu bu görevle kullanılmıştır.

Renklerin sıfat tamlamalarında tekrar grubu olarak kullanılması: **mavi mavi** mantar (lahana ‘kelem’ / 455: 566.32); **sarı sarı** sancak (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 486: 610.11a).⁶

Renklerin isnat grubunun ikinci unsuru olarak kullanılması: rengi **kara** (karga / THB 383: 456.1); çanağı **beyaz**, çorbası **kara** (kahve / THB 367: 431.1)...

Renklerin adlaşmış sıfat olarak kullanılması: **Ak akça karalar**, birbirini kovalar. (deniz ve dalgalar’ / THB 240: 232.8); **Kara** ağzını açdı / **kırmızı** içine kaçtı. (tulum, pekmez / THB 706: 967a)...

Renklerin yüklem olarak kullanılması: **Karadır** katran gibi, **sarıdır** safran gibi. (pekmez / THB 532: 672.1); **Kırmızıdır** kan değil, okunur Kur’an değil. (altın ‘altın para’ / THB 114: 21.6)...

Renklerin zarf olarak kullanılması: **Ak ak** uçar.. (pamuk makinesi ... / THB 525: 659.1a)... Bu tür kullanımlar çok az görülür.

Görüldüğü üzere renk adları bilmece metinlerinde farklı dilbilgisel görevlerde kullanılmıştır. Şimdi metin içindeki konumları farklı olmakla birlikte özü itibarıyla nitelik bildiren renk adlarının halk bilmecelerindeki işlevlerine bakalım.

---

⁶ Nadiren bu tekrarlar isnat grubunun ikinci unsuru olarak da görünür: **gözleri mor mor** (619: 815.12b).

2.1. Renklerin Cevap ve/veya Cevabı İmgeleyen Varlığın Niteliğini Karşılması

Halk bilmeceleri, eşyanın gizlenmesi esasına dayanır. Gizleme eylemi ise çoğunlukla varlığa yeni bir imaj elbisesi giydirmeyeyle sağlanır. Ancak burada amaç, varlığı ne büsbütün tanınmaz kılmak ne de hemencecik ele vermektir. Bu nedenle eşyaya giydirilen imaj elbisesine onu inceden inceye sezdirecek işaretler konur. İşte halk bilmecelerinde gördüğümüz renklerin büyük çoğunluğu, cevabı sezdirici söz konusu işaretlerden oluşmaktadır. Şimdi renklerin cevap ve cevabı imgeleyen varlık açısından üstlendiği bu işlevi birkaç örnek üzerinde görelim:

*Ev üstünde **kara** koyun.* (duman ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’ / THB 261: 267.7)

Burada *kara* cevabı (dumanı) çağrıştıran en önemli unsurdur. Aynı zamanda *dumanı* imgeleyen *koyunun* da tabii özelliği olup metnin anlam bütünlüğünü sağlamaktadır.

*Bir dam dolu / **ak** yonga.* (dişler / THB 249: 253.5d).

Ak hem *dişin* hem de onu imgeleyen *yonganın* asli niteliği olup muhatap için ip ucu işlevi görmektedir.

***Mavi** göklerden indim, **al** atlaslar giyindim. Küçük olsanız bile, sizlerde var ümidim.* (bayrak / THB 164: 85)

Bu bilmecede *mavi*, *göğün*; *al* ise *bayrağın* rengidir. Dolayısıyla her iki renk de gerçek anlamında olup cevabı çağrıştırmaktadır.

*Ufacık boylu, **yeşil** donlu.* (bamya ‘nacak’ / THB 158: 79.6).

Bu örnekte, *don*, imge oluşunu *yeşile* borçludur. Çünkü *yeşili* çektiğimizde *bamyayı* çağrıştıran özellik kaybolur. Dolayısıyla *yeşil*, *bamyanın* asli rengi olup muhatap için ip ucu görevindedir.

***Kırmızı** kundura.* (ateş / THB 129: 50.22)

Sıfat tamlamasından oluşan bu bilmecede *kırmızı*, *ateş/alevi* çağrıştırmaktadır, *kundura* için de alıştığımız bir nitelemedir.

Görüldüğü üzere bu örneklerde renkler, hem cevap hem de cevabı imgeleyen varlığın gerçek niteliğini karşılamakta ve muhatap için ip ucu işlevi görmektedir. Ancak şunu da belirtelim ki başka bir ip ucu yoksa, özellikle kısa bilmecelerde, renkler tek başına cevabı sezdirmede yetersiz kalmaktadır. Örneğin, **Kırmızı kundura**. (ateş / THB 129: 50.22) bilmecesinde *kırmızı kunduranın* çağrışım alanına ateşten başka şeyler de girebilmektedir. Dolayısıyla bu tür bilmecelerin cevabını genel kabuller belirlemektedir.

Şimdi bilmecelerden derlediğimiz ana renkleri, karşıladıkları varlıklarla birlikte görelim:

Kara (siyah, Arap, kömür):

harf,

göz, sakal,

dolma, kahve,

ay çekirdeği, karpuz çekirdeği, çörek otu, badem içi, vişne, kestane, incir, kara turp,

patlıcan,

üzüm kütüğü, boynuz,

camız, domuz, karınca, karga, b... böceği, eşek arısı, kaplumbağa,

deve b...u, koyun- keçi gübresi,

ferace, kemer, çizme, şemsiye, dikiş noktaları,

tencere, tava, ekmek sacı, elek, soba, kazan, fırın, baca, körük, tavla, çivi, çengel,

zincir, kilit, kara çadır, kibrit başı, değirmen taşı,

deniz dalgası, bulut, duman, gece, toprak, kömür ...

Ak (beyaz, boz, kır):

ak sakal, dişler, göz, insan göğsü, balığın karın kısmı,

su, süt, un, peynir, yumurta, pirinç, mısır patlağı,

lahana, mantar, beyaz turp, su kabağı, şalgam, ak dut, sarımsak, soğan içi, biber

tohumu, çiğdem, pırasa sapı, pamuk, iğdenin içi, ipek kozası, tütün çiçeği,

ipek böceği, leylek, horoz, koyun,

kumaş, gömlek,

çıkırık, çift demiri, tezgah ipleri, fener, mum, oklava, hamam taşı, loğ taşı, çamaşır tokmağı, sabun, ampul, semaver, odun dibi, mektup, kitap yaprağı, elek, kar, buz, Ay, gündüz, bulut, deniz dalgası, sümük...

Kırmızı (al, kızıl, kiraz):

gül, gelincik, çitlembik, elma, domates, iğde, nar, kızılıcık, kiraz, hurma, havuç, soğan, pancar, kırmızı turp, kuşburnu, şeftali içi, kırmızı biber, karpuzun içi, ekmek, pekmez, sincap, ıstakoz, solucan, eşek arısı, ağız, dil, damaklar, kınalı parmaklar, ciğer, kan, horoz ibiği, önlük, kibrit, çömlük, kiremit, fırın ateş, elektrik ışığı, güneş ışığı...

Yeşil:

zeytinyağı, ağaç, zeytin ağacı, arpanın sararmamış hali, bamya, biber, böğürtlen, hıyar, yaş ceviz, elma, domates fidesi, dağ yemişi, olmamış kayısı, çitlembik, çiğdem, yaprak, gül yaprağı, kiraz yaprağı, kavun kabuğu, karpuz kabuğu/yaprağı, kızılıcık yaprağı, tütün yaprağı, pamuk yaprağı, turp yaprağı, pancar yaprağı, patlıcan yaprağı, yaş incir, fıstık içi, kına, soğan, ısırgan, sığır pisliği...

Sarı:

altın, altın para, kestane içi, ceviz içi, badem içi, portakal, limon, armut, ayva, kayısı, kiraz, su kabağı, nar kabuğu, karpuz çekirdeği, salatalık çiçeği, mısır, susam, soğan, çörek, börek, ekmek, yumurta sarısı, tereyağı, zeytinyağı, pirinç, güneş, yıldız, lamba, kıvılcım, ateş, kibrit çöpü, kahve değirmeni, iğ, keten, kelebek, leyleğin ayakları, kamyon,

sidik...

Gök:

kavun, çam, çitlembik, iğde yaprağı,
kına, fener, elek, dikiş iğnesi, değirmen, çift demiri, silah, kurşun,
keklik, tavşan,
duman...⁷

Bu veriler, renklerin halk bilmecelerindeki en önemli işlevinin cevap durumundaki varlığı niteleme ve muhatap için ip ucu oluşturma olduğunu göstermektedir. Ancak bütün bilmecelerde aynı işlevin tam olarak gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Örneğin:

Şu bilmecelerde renkler cevapla tam bir uyum içinde değildir:

*Altı mermer, üstü mermer / içinde **sarı** ceylân gezer. (dil / THB 247: 249.13m)*

*Aldım **sarı** / oldu mavi / olaydın mavi / koyaydım bari. (kireç / THB 425: 520)*

***Penbe** entarili / kırmızı entarili / siyah düğmeli. (karpuz / THB 387: 459.5c)*

*Dal doğurdu **mavi** boncuk. (zeytin / THB 670: 869.6)*

***Kapkara** lilli, kupkuru lilli, kemiksiz lilli. (sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’ / THB 587: 749.6)*

*Bir sahan haşıl, ortası **yeşil**. (ayna / THB 138: 59.5).*

Çünkü günlük hayatımızda *sarı* değil, *kırmızı dil* kullanımı yaygındır. *Kireç*, *sarı* değil, *beyazdır*. *Pembe*, karpuzun *entarisinin* (kabuğunun) değil içinin rengidir. *Mavi zeytin*, *kapkara sümük* ve *ortası yeşil ayna* ise, alışık olduğumuz varlıklar değildir.

Şu örneklerde ise renkler, cevabı imgeleyen varlıkla uyum içinde değildir.

***Al** duvar üstünde / beyaz güvercin. (dişler / THB 252: 253.26e)*

***Ak** oğlanı perçeminden asmışlar. (mum / THB 493: 619.8)*

***Gök** oğlan göğe bakar, tepesinden karlar akar. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / THB 235: 225.22)*

*Altı tavan, üstü tavan / içinde bir **kırmızı** oğlan. (dil / THB 246: 249.10)*

*Karanlık derede / **al** gelin oynar. (dil / THB 247: 249.13p)*

---

⁷ Diğer renkler için bk. 1. Tablo.

Çarşıda gördüm Al Fatmayı / beline bağlamış çatmayı / ey sufatsız, nerden öğrendin / ele göbek atmayı? (culuk ‘hindi, **gülü**’ / THB 200: 152.3b)

*Nice bin enhar / içinde **kırmızı** su akar / insanın hayatı o suyun akmasına bakar.* (damar, kan / THB 693: 928)

***Mavi** tarla üstünde, beyaz güvercin yürür.* (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / THB 294:332.29)

***Kırmızı** hendek, içinde kürek.* (dil / THB 245: 249.6a)

***Yeşil** kuyruklu ak beygir.* (pırasa / THB 534: 680.8)

***Kara** kaşık, duvara yapışık.* (sinek / THB 574: 731.3)

*Yer altında / **kara** bardak.* (turp ‘kara turp, kırmızı turp’ / THB 621: 817.5a)

***Kırmızı** dağ üstünde / ağça kuş oturur.* (dişler / THB 252: 253.26f)

*Sakalı var, sözü geçmez, pek uzağı gözü seçmez; **kara** nohut eker gider, taştan taş seker gider; akça suyu içerler, şeytan deyip geçerler.* (keçi / THB 401: 481.9).

Cevaptan bağımsız düşündüğümüzde “*al duvar, ak oğlan, gök oğlan, kırmızı oğlan, al gelin, al Fatma, kırmızı su, mavi tarla, kırmızı hendek, yeşil kuyruk, kara kaşık kara bardak, kırmızı dağ, kara nohut*” tamlamalarının birer alışılmamış bağdaştırma örneği olduğu görülür. Çünkü günlük hayatımızda bu tür varlıklarla karşılaşmak olağan değildir. Ancak gerçekte bu varlıklar cevabı veya cevabın bir parçasını imgelemektedir. Renkler ise cevabın asli niteliğini karşılamaktadır.

Bunların dışında aşağıda görüldüğü üzere, bazı bilmecelerde aynı varlığın zıt sayılabilecek renklerle nitelendirildiği görülmektedir. Çelişki gibi görünen bu durumun, örnekler incelendiğinde, muhatabı şaşırtmaya yönelik bir anlatım tekniği olduğu anlaşılmaktadır:

***Sarıdır** safran gibi / **karadır** katran gibi / eller üstünde dolaşır / **Şehzade Sultan** gibi.* (altın ‘altın para’ / THB 115: 21.8n)

***Garadır** gatran değil, **sarıdır** safran değil; ganatlıdır guş değil; boynuzludur, goç değil.* (çekirge / THB 208: 178.4)

***Karadır** katran gibi, **sarıdır** safran gibi.* (pekmez / THB 532: 672.1).

Kimi varlıklar ise şu örneklerde olduğu gibi bilmecedan bilmeceye farklı bir renkle nitelendirilmektedir:

Ak ineğim göğe bakar / kıçından ayran akar. (elek 'un eleği, kalbur' / THB 272: 287.9)

Kara tavuk kakıldar, kanatları şakıldar. (elek 'un eleği, kalbur' / THB 271: 287.7)

Gök oğlak göğe bakar, g...ünden ayran akar. (elek 'un eleği, kalbur' / THB 272: 287.9a).

Bu durum sorucunun öznel bakışına, bilmecelerin sözlü olarak yayılışına dayandırılabilir gibi, varlığın doğasıyla da ilişkilendirilebilir. Örneğin, şu bilmecelerde kavunun ayrı renk adlarıyla nitelenmesi onun doğasından kaynaklanmaktadır:

Sarı kız sancağıle, yedi bin enceğıle. (kavun 'bostan, topatan, karpuz' / THB 395: 469.2)

Gök oğlak kökünde bağılı. (kavun 'bostan, topatan, karpuz' / THB 395: 469.6)

Aktır onun tepesi, yeşildir hem kubbesi, içinde dizilidir kara kara küpesi. (kavun 'bostan, topatan, karpuz' / THB 396: 469.11). Gök rengi de burada yeşil anlamında olduğuna göre birinci çeşitlemede sarı bir kavun betimlenirken diğer ikisinde yeşil olanı betimlenmiştir.

Şu bilmecedeki renkler ise varlığın olgunlaşma safhalarını betimlemektedir:

Ektim beyaz / bitti yeşil / kırmızı meşin. (biber 'kırmızı biber, acı biber, karabiber' / THB 170: 102.9). Burada, beyaz, tohuma, yeşil, fideye ve kırmızı da biberin olmuş haline karşılıktır.

Yukarıdaki verilerden şu sonuçları çıkarabiliriz:

1. Mini metinler olan bilmecelerde en temel anlatım tekniği betimlemedir.
2. Betimlemelerin en önemli malzemesi renklerdir.
3. Bu renklerin çoğu cevabın gerçek niteliğini göstermekte ve muhatap için ip ucu işlevi görmektedir. Ancak metin ve cevap bağlamındaki anlamsal işlevleri düşünüldüğünde bazı renklerin de tanınmayı güçleştirmeye yönelik makyajın boya darbeleri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla renklerin, cevap veya cevabı imgeleyen varlıkla uyum içinde olmadığı örnekler de vardır.

5. Bazen bir varlık aynı bilmecede zıt sayılabilecek renklerle de nitelendirilmektedir.
6. Aynı varlığın her çeşitlemede farklı bir renkle nitelendirildiği örnekler de vardır.
7. Renklerin nitelediği varlıkların büyük çoğunluğu bitki cinsindedir.

2.2. Renklerin Bilmecede Metnini Şiire Yaklaştırması

Bilmecelerde ahenk ve orijinal imgelerden kaynaklanan bir şiirselliğin olduğu konusunda araştırmacılar ittifak etmektedir. Örneğin:

Kurnaz, bilmeceler için “*minik şiir*” ifadesini kullanır. (1990: 25-33). Gözaydın, bilmecelerin, varlıkları sanat sayılabilecek benzetmelerle ifade ettiğini ve söylenişlerinde bir ahenk ve hatta melodi bulunduğunu söyler. (1974: 327-352). Halk bilmecelerini “*sihirli bir âlem, bir şiir cenneti*” olarak niteleyen Eyüboğlu da “Şiirle bilmece arasında esaslı bir fark yoktur.” der (1992: 1165-1170). Boratav-Başgöz de bilmecelerin çok yüksek bir şiirsel yaratmanın ürünleri olduğunu ve imgelerinin şairleri kışkırtacak bir özgünlükte olduğunu ifade ederler (Boratav- Başgöz 1974: 1-13).

Bilmece sorucusunun şiirselliği yakalamada kullandığı en baş malzeme ise renklerdir. Başgöz’ün “*Bu şiir yapısını kurarken halk adamı ilkin renkleri kullanıyor.*” (Başgöz-Tietze 1999: 52) sözleri bunun ifadesidir. Dolayısıyla renklerin en önemli işlevlerinden biri içinde bulunduğu bilmece metnini şiire yaklaştırmasıdır. Şimdi renklerden bazılarını bu yönüyle metin içinde inceleyelim:

Ak üstünde karalar, birbirini kovalar. (kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / THB 428: 524.10)

Bu örnekte, *ak*, cevap durumundaki *kitabın* yapraklarını; *kara* ise *harflerini* nitelemektedir. Dolayısıyla her iki renk de gerçek anlamında kullanılmış olup imgelenen varlığın asli özelliklerini ifade etmektedir. Bu yönüyle *ak* ve *kara* cevabın bulunmasını kolaylaştıran işaretlerdir. Bununla birlikte sorucunun zıt iki rengi önce adlaştıırıp daha sonra onlara kişilik vermesi, *karaları* (harfleri) bir devinim halinde birbirini *kovalar* göstermesi ve bunda da ritmi yakalaması şiirsel bir kurgunun açık bir göstergesidir.

Arap indi, beyaz bindi. (çörek ‘kete, kömbe’ / THB 225: 210.2)

Bir anlam daralması/değişmesine uğramış olan *Arap*, burada siyah anlamında kullanılmış olup *ekmek sacını* imgelemektedir. *Beyaz* ise *çöreğin pişmemiş halini* ifade eden bir niteleme sıfatıdır. Cevap bakımından düşündüğümüzde *Arap* ve *beyazın* imgelenen varlıkların gerçek özelliklerine işaret ettiği anlaşılır. Ancak yine burada da önlerindeki adlar gizlenerek renkler adlaştıırılıp kişileştirilmiştir. *Arap* ve *beyaza* “indi-bindi” gibi zıtlık ifadesi iki eylem yakıştırılıp tunç bir uyakla ses düzeni tutturulmuş, şiirsel bir anlatım yakalanmıştır.

Bu iki bilmecede şiirsel kurgunun asli unsurları renklerdir, renkler çıkarıldığında geriye bir şey kalmamaktadır. Şimdi de şu örneği inceleyelim:

Dal üstünde / al yanak oğlan. (elma / THB 273: 290.6)

Dilimizde, *elma*, *yanağın* benzetilenidir. Burada geleneksel kullanım ters çevrilmiş, *elma*, *yanağa* benzetilmiştir. Bununla birlikte gerek *yanak* gerekse *elma* için *al*, olağan bir nitelik olup, gerçek anlamdadır. Metinle cevap birlikte düşünüldüğünde ise *elmaya* karşılık gelen varlığın sadece *al yanak* değil, *al yanak(lı) oğlan* olduğu anlaşılmaktadır. *Elma* ile *oğlanın* fiziksel benzemezlikleri ise açıktır.⁸ Sonuç olarak çağrışım alanları aynı olan “al” ve “dal”, muhatabı cevaba çekerken “oğlan”ın dal üstündeki olağan dışı duruşu, muhatabı cevaba itme işlevi görmektedir. Bu şaşırtıcı ve hoşya giden şiirsel kompozisyondan *al* rengi çıkarıldığında ise çağrışım alanı bu denli güçlü başka bir unsurun kalmadığı görülmektedir.

Yukarıda da verdiğimiz şu bilmecelerde ise renklerin alışılmamış bağdaştırma olarak kullanımı görülmektedir:

Kırmızı dağ üstünde / ağca kuş oturur. (dişler / THB 252: 253.26f)

Mavi tarla üstünde, beyaz güvercin yürür. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / THB 294:332.29)

Benzerlerini modern şiirde de gördüğümüz, ancak bizce orijinallik ve derinlik bakımından örneği az bulunan bu kullanımları değerlendirelim:

Birinci örnekte *damağı* karşılayan *kırmızı dağ*, orijinal bir kullanım olup alışılmamış bir bağdaştırma örneğidir. Çünkü bizim *dağ* için alıştığımız ifade *yeşil dağlar* şeklindedir. Ayrıca *kırmızı* niteliğinin aktarıldığı dağın damakla benzemezlikleri çok fazladır. *Ağız vadisini* çevreleyen *damak dağ(lar)ının* üzerinde *beyaz dişleri* imgeleyen *ağca (akça: beyaz) kuş* oturmuştur. *Ağca kuş* ise alıştığımız bir ifade olup *dişin* açık eğretilmesidir. Dağ-damak ilişkisine nispeten, *ağca kuşun*, imgelediği *dişle* benzerlikleri biraz daha fazladır. Sonuçta burada çarpıcı bir şiirsel anlatımla karşı karşıyayız.

İkinci metindeki *mavi tarla denizi imgeleyen* bir alışılmamış bağdaştırma örneğidir. Çünkü bildiğimiz tarlalar, yeşildir, sürülmüşse siyah olur. Ancak burada genellikle deniz veya gök için

---

⁸ Sözlü geleneğimizde, özellikle hikayelerde rastladığımız elma motifi, soy vasıtası olup benzerlik esasına dayalı bir eğretilmeden öte simgesel kullanımdır.

sembolleşmiş olan *mavi*, tarlaya aktarılmıştır. Sonsuzluğun ifadesi olan bu *maviliğin* üzerine de barışın sembolü *beyaz güvercin* kondurulmuştur. Alışık olduğumuz *beyaz güvercin* ifadesi ise *geminin* imgesidir. Yine bu bilmecede de sözcüklerle çarpıcı bir resim çizilmiş ve şiirsellik yakalanmıştır.

Şimdi renk adlarını silerek bu bilmecelere tekrar bakalım:

dağ üstünde / kuş oturur. (dişler / THB 252: 253.26f)

tarla üstünde, güvercin yürür. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / THB 294:332.29)

Görüldüğü üzere bu şekliyle metinler bir anda bütün ışıltısını kaybediyor. Dolayısıyla burada renklerin bilmece metnini aydınlatan ışık işlevi gördüğü anlaşılmaktadır.

Bütün renkleri metin içinde bu şekilde incelemek bir makale için mümkün olmadığından bu örneklerle yetiniyoruz.

2.3. Renklerin Sembol Olarak Kullanılması

Belli unsurları sembol olarak iletişime vasıta kılma, insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanoğlunun özel anlamlar yükleyerek sembolleştirdiği unsurların başında ise şüphesiz ki renkler gelir. Özçelik, bu gerçeğe şöyle dikkat çeker: “*Tarihte hemen her milletin renklere yüklediği birtakım anlamlar vardır. Bir başka deyişle renkler, milletlerin kültürlerinde simgesel özellikte kullanıla gelmiştir. Bu durum, insanların duygu ve düşüncelerini ifade etmede kullandıkları somut olanla soyut olanı simgelemesinin bir sonucudur.*” (Özçelik 2005: 69).

Türk halkı da ak, kara, yeşil, al (=kırmızı, kızıl), sarı gibi ana renkleri sembolleştirmiş; hükümlük, ululuk, matem, inanç, aşk, hüznün, gibi birçok anlamları bu renklerle ifade etmiştir. “*Yeşil İslâmiyet dolayısıyla dinsel ifade de kazanmıştır. Türk kültürünün bir özelliği olarak al ve yeşilin ‘muratların gerçekleşmesi’ne ilişkin anlamları da bulunmaktadır.*” (Bayraktar 2003: 1).

Renkleri sembol olarak kullanma olgusu, sosyal hayattaki törenlerden edebiyatın değişik türlerine kadar yansımıştır. Ancak bu sembolleştirmenin bilmecelerde yaygın olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira yukarıda ortaya koyduğumuz verilerden de anlaşıldığı üzere halk bilmecelerinde renkler genel itibariyle birer peyzaj unsuru olarak

kullanılmış, onlara özel anlamlar yüklenmemiştir. Bununla birlikte genelde İslam dünyasının, özelde ise Türk halkının *İslam*'la özdeşleştirdiği *yeşil* renginin, bazı bilmecelerde sembol olarak kullanıldığı görülmüştür.

Şimdi az sayıda örneğini tespit ettiğimiz bu sembol renkleri metin içinde görelim:

Bugünkü günün adı ne? Yarınkinin tadı ne? Yeraltında yeşil cami, imamının adı ne? (Dünya, Ahiret, Muhammed / THB 720: 1016)

Karşıdan baktım: yeşil kümet, ölüye farz, diriye sünnet. (kabak 'susak, su kabağı' / THB 362: 423.36)

Karşıdan gördüm: yeşil türbe; yanına gittim, ettim töbe. (ısırgan / THB 337: 398.2)

Evvvel gadim bu dünyaya, yeşil giyip gelen kimdir? Mağripten attığı topu, maşırıkta çelen kimdir? (Hazreti Ali / THB 329: 381)

Yeşil çınar yaprağı / Seydi Molla toprağı. (Kuran 'Kuran-ı Kerim, Mushaf' / THB 443: 547.13s)

Asıldım bir asmaya / asma beni basmaya / yeşil kuşak kuşandım / demir kılıç kesmeye. (nikâh / THB 508: 633.1f)

Dinsel ifadelerin ağırlıklı olduğu bu bilmecelerde “*camî, kümbet, türbe*” gibi yapıların *yeşille* nitelendirilmesi bu yapıların İslami kimliğine işaretler. *Ahiret aleminin yeşil cami* olarak imgelenmesi tam bir sembolleştirme örneğidir. Yine *Hazreti Ali*'nin dünyaya *yeşil giyip gelen kişi* şeklinde nitelendirilmesi; *Kur'an-ı Kerim*'in ise *yeşil çınar yaprağı* olarak imgelenmesi de söz konusu varlıkların İslami değerleriyle açıklanabilir. Güzel bir somutlama örneği olan *yeşil kuşak* açık eğretilmesinde de *yeşil, nikahın* dinselliğini sembolize etmektedir.

Yukarıdaki örnekler kadar açık olmasa da şu örnekte de renklerin sembol olarak kullanıldığı görülmektedir:

Aldır abası, yeşildir yuvası. (han 'sultan' / THB 324: 367). Burada, *al* ve *yeşilin* hükümlerlik ifadesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Şu örneklerde ise *al* ve *kızılın* cinsel semboller olarak kullanıldığı görülmektedir:

Bir karıştan artıcağ / başçağızı kerticek / al yerine dayadım / içerine boyadım. (kaşık / THB 392: 463.7)

Kıllı ağzımı açtı / kızıl içine kaçtı. (çorap 'yün çorap' / THB 222: 206.1f).

Sonuç

1. Halk bilmecelerinde renkler önemli yer tutmaktadır.
2. Kullanım sıklığı bakımından ise **kara** grubu renkler öne çıkmaktadır. **Kara** grubu renkleri, **ak** grubu renkler takip etmektedir. Bunlardan sonra sırasıyla **kırmızı**, **yeşil** ve **sarı** gelmektedir. Diğer renkler ise çok az kullanılmaktadır.
3. **Kara** ve **ak** gruplarının toplam renklerin yaklaşık yarısını oluşturması, genel itibariyle, betimlemesi yapılan varlıkların tabii özelliklerine işaret etmekle birlikte, halk bilmecelerindeki zıtlık olgusunu da gözler önüne sermektedir
4. Ağırlıklı olarak birer betimleme unsuru olarak kullanılan bu renklerin metin ve cevap bağlamında tespit ettiğimiz en önemli işlevleri sırasıyla şunlardır:
  - a. Cevap ve/veya cevabı imgeleyen varlığı niteleme, dolayısıyla muhatap için ip ucu oluşturma
  - b. Bilmecce metnini şiire yaklaştırma
  - c. Belli anlamları sembolize etme

Kaynakça

- Acıpayamlı, Orhan (1978), *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Aksan, Doğan (1996), *Türkçenin Sözcüğü*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Aksan, Doğan (1999), *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Atakay, Kemal (2004), “İmge”, *Kitaplık*, İstanbul, S. 74, s. 67-73.
- Ayvazoğlu, Beşir (2006), “Çiçek ve Renk Adlarına Dair”, *Turkoloji.cu.edu.tr*.
- Başgöz, İlhan (1974), “Türk Bilmecelerinin Fonksiyonları”, *Folklorla Doğru-Bilmecce Sayısı*, (Çeviren: A. Levent Alpay), İstanbul, S. 37, s. 29-38.
- Başgöz, İlhan; Tietze, Andreas (1999), *Türk Halkının Bilmeceleri (THB)*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.
- Bayraktar, Nesrin (2004), “Kara ve Siyah Renk Adlarının Türkçedeki Kavram ve Anlam Boyutu Üzerine” *TÖMER Dil Dergisi*, S. 126, s. 56-77.
- Bayraktar, Nesrin, “Kavram ve Anlam Boyutunda Gök, Mavi, Yeşil ve Mor” *Bilig Dergisi*’nde yayıma hazırlanıyor.

- Bayraktar, Nesrin (2006) “Kavram ve Anlam Boyutunda Sarı ve Tonları” *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR) Prof.Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı*, S. 20, s. 209-218.
- Bayraktar, Nesrin (2005), “Kavram ve Anlam Boyutunda Al, Kırmızı ve Kızıl” *International Journal of Central Asian Studies Mustafa Canpolat Armağanı*, Vol: 10-1, Seoul, s. 145-165.
- Bayraktar, Nesrin (2003), “Renk Adlarının Türkçenin Söz Varlığına Katkıları” *VIII. Uluslar Arası KIBATEK Edebiyat Şöleni*, 16-20 Ekim 2003, Çanakkale.
- Boratav, Pertev Naili; Başgöz, İlhan (1974), “Türk Halk Bilmeceleri” *Folklorla Doğru-Bilmece Sayısı*, (Çeviren: Vedat Aydınöglu), İstanbul, S. 37, s. 2-13.
- Çelebioğlu, Amil; Öksüz, Yusuf Ziya (1979), *Türk Bilmeceler Hazinesi (TBH)*, Ülker Yayınevi, İstanbul.
- Eyüboğlu, Sabahattin (1992), “Bilmecelerin Cennetinde”, *Atatürk Devri Türk Edebiyatı-II*, (Haz. Mehmet Kaplan ve diğerleri), Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, s. 1165-1170.
- Gözaydın, Nevzat (1985), “Çocuk ve Folklor”, *Türk Dili*, Ankara, S. 400, s. 326-352.
- K. Langer, Susanne (2004), “Benzerlik”, *Kitaplık*, İstanbul, S. 74, s. 95-97.
- Kurnaz, Cemal (1990), *Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Denemeler*, Akçağ yayınları, Ankara.
- Önder, Ali Rıza (1983), “Türklerde Renk Geleneği”, *Türk Folkloru Araştırmaları*, 1982, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara, s. 125-131.
- Özçelik, Sadettin (2005), *Dede Korkut-Araştırmalar, Notlar / Dizin / Metin*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Tansuğ, Sabiha (1992), “Anadolu Halk Dilinde Türkçe Çiçek Adları”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, Cilt: I, s. 84-87.
- Toklu, M. Osman (2003), “Alışılmamış Bağdaştırmaların Anlam Yapısı”, *II. Dil, Yazın ve Değişbilim Sempozyumu 9-10 Mayıs 2002*, Çukurova Üniversitesi Yayınevi, Adana, s. 144-153.

Kısaltmalar

- S.:** Sayı
- s.:** sayfa
- THB:** Türk Halkının Bilmeceleri (1999)
- TBH:** Türk Bilmeceler Hazinesi (1979)